

ASPECTOS FORMAIS DA POESÍA DE NOVONEYRA

Darío Xohán Cabana

O título que prá miña intervención figura no programa do Congreso, *Aspectos formais da poesía de Novoneyra*, é imperdoablemente pretencioso, e a culpa é tan só miña, que o dei telefonicamente sen reflexionar, e despois xa era tarde. Sendo a poesía de Novoneyra por unha banda dunha tensión formal extrema, e pola outra extremadamente polimórfica pola súa propia natureza, un estudo sobre os aspectos formais da súa poesía require polo menos unha tese de doutoramento, e non precisamente das correntes, pois o doutorando ou doutoranda, se o quixer facer ben, veríase obrigado a estudar previamente con moi fonda atención e non poucos anos de dedicación a métrica galega, tanto a de tipo máis clasicista ou italianizante, ou chamémoslle culta se queremos falar mal, coma a popular tradicional, moito máis rica e variada nas súas formas do que xeralmente se cre; e todo isto tería que ir acompañado de fondos estudos de prosodia e fonética sintáctica, porque o verdadeiro estudo da métrica non é unha simple recompilación e descrición dos tipos de versos e estrofas dunha literatura dada, digamos ó xeito de Antonio Quiles, senón a análise das súas plasmacións en relación co dialecto e coa lingua referencial, co tipo de rexistro emocional, coa velocidade, co lugar imaxinado de realización oral do poema, con millenta variables que no noso tempo, tan esquecido da recitación, nin sequera se teñen en conta. Isto é sempre importante, creo eu, pero moito máis aínda no caso de Uxío Novoneyra, cuxa poesía é sempre pronunciada e mesmo necesariamente xestualizada —e dende logo nun estudo ideal da métrica tamén debería entrar o xesto do dicidor, sexa el Novoneyra, sexan o xograr e a xograresa que recitaban ante o seu público o chamado *contrasto* ou diálogo de Cielo d'Alcamo, ou máis sinxelamente a *Chanson de Rollant* cando os normandos de Guillaume o Bastardo celebraban a súa vitoria na batalla de Hastings. Xa me gustaría a min asistir á lectura dunha tese de doutoramento sobre a métrica de Novoneyra verdadeiramente merecedora do *cum laude* que tan barato se dá nos nosos días!

E agora quero facer unha declaración de principio pra que non sexan mal entendidas algunhas afirmacións que farei: considero que Novoneyra foi un dos máis grandes poetas da nosa literatura, que a súa obra é a obra dun xenio, que forma parte moi importante e senlleira do canon nuclear da nosa poesía, e que o seu nome debe ser posto ó carón dos nomes das tres coroas, de Manuel Antonio, de Álvaro Cunqueiro.

Esta miña prudencia é propia de home escarmentado, e débese a ter eu moi ben constatado que no noso sistema literario hai que andar con pés de páxaro cando se quere facer crítica, pois xa me ten acontecido dicir que Novoneyra tiña serias dificultades coas formas clásicas e inmediatamente serme retirado o saúdo por algunha persoa que cría amar a obra de Novoneyra máis ca min. Este país é a hostia: cando se trata de canonizar, canonizamos mellor có papa de Roma, e aí de quen se atreva a dicir que a San Francisco lle cheiraban os pés. Pero o mesmo que dixen noutra ocasión repetireino agora: Novoneyra tiña dificultades coas formas clásicas, tiña dificultades pra versificar. Iso mesmo lle pasaba a Eduardo Pondal, a Ausias March. E se cadra tamén, aínda que carezamos de puntos referenciais de xuízo na mesma lingua vulgar, a Per Abat e mais a Turolodus, os que fixeron o Cantar de Mio Cid e a Chanson de Rollant. A quen non lle pasa iso é a mediocridades coma min, que non temos nin a máis mínima dificultade en facer un soneto todo cheo de rimas e de versos perfectamente hendecasilabos.

Cando Manuel Ferreiro publicou a súa meritoria edición crítica da poesía lírica de Eduardo Pondal eu agradecínlle especialmente a considerable cantidade de borradores que integrou no aparato crítico. Porque eses borradores servíronme pra confirmar o que xa sospeitaba: que Eduardo Pondal, o terrible Pondal que tan portentosa tensión era capaz de poñer na súa lingua e nos seus versos, tiña que loitar titanicamente, herculeamente, contra a dificultade de versificar que transloce na chamémoslle *torpeza* de moitos borradores que acabaron converténdose en portentosos poemas, precisamente porque ese mallar de ferreiro na ingre, ou de ourive que fose, ese traballo case físico estirou e retorceu as palabras dunha maneira extraordinaria. Case físico, non: totalmente físico tamén. Sábese que Pondal compoñía de pé, movéndose coma un lobo na gaiola do zoo, e até con lapis de carpenteiro, cousa bruta pra mallar nas palabras. No caso de Pondal a dificultade de rimar e de facer hendecasilabos de once sílabas, que daquela non había outra cousa: esa feliz torpeza foi o que estableceu a diferenza entre un imitador de Ossión calquera e o grande, poderoso, misterioso poeta que foi.

E non é caso único. É tamén, por exemplo, o caso de Ausias March que, se non me equivoco, foi xunto con François Villon o mellor poeta europeo do século XV. A lectura dos poemas de Ausias March mostra ben que non tiña a facilidade de rimar que asociamos tanto con poetas medianos coma con auténticos grandes coma Petrarca. Ou coma Rosalía. De todo ten que haber na viña d'El Señor, disque, ou por dicilo mellor, «que nazan cen flores e que compitan mil escolas poéticas». Pero Ausias March foi un cume poético de xigantesca altura, e el non tiña de ningunha maneira o perigoso don da facilidade; ben se ve lendo os seus versos, e especialmente as súas cancións rimadas, nas cales abundan os anacolutos e outras incorreccións, cunha sintaxe tan torturada que até parece mentira achala nun poeta que se beneficiaba dunha tradición que tiña xa máis de trescentos anos.

Mais vaiamos a Novoneyra, que parece que gastamos o tempo en divagacións, e total case non vou dicir nada, senón apuntar dúas ou tres impresións ou divagacións que puideran non ser inútiles pró doutorando ou doutoranda que antes pedín.

A publicación duns fragmentos de *Abrojos* por Alonso Montero mostrou un poeta na súa primeira aprendizaxe, suxeito á pesada herdanza métrica da poesía española, especialmente da época romántica; en todo caso, aquel Novoneyra –que non era aínda Novoneyra, xaora, senón un adolescente que devecía por ser Bécquer– quería ou parecía querer aceptar as formas herdadas sen discusión. Eu estou preocupado pola miña morte entre outras razóns porque Alonso Montero ten bastantes versos meus de cando eu tiña quince ou dezaseis anos, e se cadra públicaos tamén...

Fóra bromas, os poemas publicados de *Abrojos*, que non son de Novoneyra, son moi malos porque son puramente imitativos. Eles deberon ser escritos en 1948 ou antes, cando Uxío tiña dezaioito anos, ou menos. O Novoneyra noso naceu seguramente en 1952, ano do primeiro núcleo de poemas *d'Os eidos*. Algúns deles, e outras cousas, están no caderno *Falorpiñas de neve* recentemente publicado por Follas Novas na colección Libros da Frouma.

Dá a impresión de que os poemas dese primeiro núcleo son poemas de transición, polo menos formalmente. Neles xa está o poeta que non había en *Abrojos*; pero en canto á forma predomina o octosílabo rimado, con tendencia á copla popular rimada en asonante. Unha escravitude pra Novoneyra, unha servidume que ás veces o marea tanto que o fai incorrer en erros de rima. Por exemplo nesta copla que polo contexto debería ter rima, que se ve que a quere ter pola coincidencia de vogais, pero que en realidade non a ten:

*¡Iste quedar e ir índose...!
¡Iste estar quedos movéndose,
com'os centeos ias herbas,
com'as xestas e os ucedos...!*

«Movéndose» e «ucedos» non riman, aínda que están bastante cerca. O poeta ben se decatou da frouxidade destes versos, e de feito non os meteu n'Os *eidos*.

Nalgún intre destes anos, que foron de enfermidade e de angustia pra Novoneyra, que estando no servizo militar con Manuel María colleu unha perigosa pleuresía que o tivo varios anos moi delicado, nalgún intre destes anos, digo, Novoneyra colleu conciencia verdadeira do verso libre, e tivo coma unha iluminación, unha caída da burra coma a de Paulo no camiño de Damasco. Decatouse de que o del non era –en xeral– a poesía de feitura clásicas, popularistas ou non; e entón mandou Noriega Varela prás encollas, pois percibiu claramente que a medida da súa respiración –por certo, unha respiración mancada pola grave afección pulmonar mal curada, nunca de todo curada–, que a medida da súa respiración e a medida do seu verso eran a mesma cousa. Estamos en 1952, 53, fixémonos, e daquela aínda Novoneyra non lera Allen Ginsberg, que aínda non publicara o célebre *Ouvedo* (1956), que tiña só catro anos máis ca Novoneyra (nace-

ra en 1926), e que probablemente aínda non formulara a teoría, ou a vontade estética, do verso á medida da respiración.

Novoneyra deuse conta de que o verso tradicional, popular ou non, non era o propio del, e foi entón cando empezou a facer poemas con outra música, que eu me resisto a chamar verso libre porque ben sabido é que o verso chamado libre é o máis escravizante dos versos, pois hai que inventar cada un de novo, co fácil que é facer catorce hendecasilabos co acento principal na sexta.

Con todo, hai que dicir que o octosílabo, o metro popular por excelencia, segue sendo a medida referencial pra Novoneyra, durante toda a súa vida. Pero Novoneyra non é un poeta «popular» nese sentido habitual, non é de ningunha maneira un «fistor», aínda que el ás veces se puxera estupendo e dixera que o era, entendendo por «fistor» sabe o demo que. Non, un fistor é alguén coma don Antonio Río Monteiro, o Ribeira de Louzarella, un dos últimos brindeiros das serras do Courel e do Cebreiro, que non sei se vive aínda. O Ribeira de Louzarella si que é un poeta «popular» nese sentido, como o foi Ramón de Xan Branco, ou o Américo do Almacén, ou tantos outros: «eu miro prá xente, vexo o ambiente, e entón... un arranque de palabras feitas que van coma polo río abaixo». Así describía o Ribeira o seu oficio. A arte de Novoneyra é toda outra cousa. Por suposto, tamén hai o arranque de palabras, pero tamén hai un fondo pensar e reflexionar e corrixir e refacer. Vouvos poñer un exemplo.

Na primeira edición d'*Os eidos*, a de 1955, figura o seguinte poema, titulado *As fainteiras*, e isto xa é unha cousa notable: na primeira edición todos os poemas, por breves que sexan, levan un título, que non sei se foi imposición editorial ou non; en todas as outras edicións os títulos perdéronse, e hai que recoñecer que o libro gañou máis do que perdeu. Pero imos ó poema, que na primeira edición di así:

*Fentos secos
do Inverno!*

*Fainteiras
do Val Arcón e Fontela!*

*Manchas de cobre vellentas,
roxas, pardas e marelas,
esperdigadas
aiquí i aló pola serra!...*

O poema é certamente bon, pero escoitade a versión da edición Xerais 1981, que é a segunda; e aínda era mellor velo, pois a disposición versal tamén cambea:

*Fentos secos do Inverno! Fainteiras
do Val Arcón e Fontela!
Manchas de tempo vellentas
esperdigadas aquí e aló pola serra!*

O cambio fundamental é feliz: a obviedade cromática «manchas de cobre», que non está nada mal como metáfora, é substituída polo moito máis feliz sintagma «manchas de tempo», que iso si que é unha imaxe poderosa. Pero algo non lle acadaba de cadrar a Novoneyra (e confesamos que a nós tampouco, pero iso é a touro pasado, e non ten mérito ningún, e como non lle cadraba seguiulle bulindo na cabeza. De maneira que na edición bilingüe galego-vasco (tradución de Koldo Izaguirre) d'Os *eidós*, 1988, corrixe outra vez o poema, modificando lixeiramente a disposición versal pra salientar o primeiro sintagma, e sobre todo quitándolle a palabra que sobraba:

*Fentos secos do Inverno!
Fainteiros do Val Arcón e Fontela!
Manchas de tempo
esperdigadas eiquí e aló pola serra!*

Estaba clarísimo, agora que o vemos! O adxectivo «vellentas» sentáballe ó poema coma unha patada, primeiro porque non é precisamente unha das palabras máis belas da lingua, segundo por razóns rítmicas, pero sobre todo porque macula a pureza dese «manchas de tempo» espido, moitísimo máis evocador e potente sen a inútil precisión que antes soportaba.

Casos coma estes hai moitos na poesía de Novoneyra, e ás veces os cambios son minúsculos, pero sempre moi significativos. E moi remoídos, e ás veces até consultados. Lembro unha vez en Lugo, sería no 77 ou no 78, que Novoneyra me colleu por banda na Praza Maior e me levou a tomar un café a un bar que había na rúa de Batitales pra que lle dixera como me soaba mellor un poema que me «dixo» de varias maneiras, todas de memoria. E todo era cuestión de forma, tendo en conta, xaora, que pra Novoneyra, coma pra todos os grandes poetas, fondo e forma é a mesma cousa. A análise destas mudanzas, que as máis delas teñen unha importante dimensión sonora, mostrará materialmente a obsesiva ansia de perfección de Novoneyra e o seu agudísimo sentido dos ritmos e das sonoridades, a extraordinaria capacidade formal que gañou desde perdeu a superstición do verso preestablecido. Porque se Novoneyra tiña ás veces problemas pra rimar ben unha copla popular –cousa que o Ribeira de Louzarella fai coma quen bebe un vaso de auga, e eu tamén, feo que o diga–, xa non digamos unha cuadra aconsonantada, Novoneyra dominaba marabillosamente ben o ritmo interior das palabras, a súa música intrínseca, e as variacións musicais que podían adquirir nas súas diversas conxuncións e soldaduras.

Esa procura da perfección, esa obsesión da forma! Algúns poemas foron mesmo corrixidos e logo descorrixidos; penso por exemplo no que empeza Cousos do lobo! Caborcós do xabarín!, que na edición de 1955 remataba con estes catro versos:

*Rastrea... rastrea...
párase e venta...
finca a pouta, ergue a testa e oula cara o ceo
con toda a sombra da noite na boca...*

Pra min, os versos son perfectos. Pero en 1981 Novoneyra cría que non, e por iso os fixo imprimir así na edición Xerais de Grandes Mestres:

*Rastrex
párase e venta
finca pouta ergue a testa e oula
coa noite na boca...*

Pra min son perfectos tamén, e confeso que me gustan máis, pola súa concisión. Pero iso xa vai en gustos. Novoneyra non debeu quedar conforme, e volveuse atrás na edición de 1988:

*Rastrex
párase e venta
finca a pouta ergue a testa e oula cara o ceo
con toda a sombra da noite na boca.*

Eu quizabes prefira a edición do 81, pero en todo caso o que si me parece é que a versión do 88 é mellor cá do 55, pola única diferenza de non repetir «rastrex», co que o poeta consegue unha sensación máis súpeta na progresión da fera mítica.

En xeral, as correccións en que teño reparado representan algunha mellora sobre a versión anterior, algunha afinación de sentido, algunha ganancia en ritmo. Pero hai un caso en que me parece que Novoneyra se equivocou estrepitosamente, e fíxoo precisamente porque nun intre cedeu á tentación de «regularizar» o poema achegándoo máis a unha métrica presuntamente clásica. Direi primeiro a versión datada en 1954, pero que non foi publicada n'Os *eidos* de 1955, nin nas *Follas de cantigas do derradeiro trobador* incluídas n'Os *eidos* 2 de 1974. É realmente unha cousa moi estraña, e non sei se sería publicada antes nalgunha folla ou revista, pero arriscareime a dicir que non creo moito na datación, pois paréceme que en realidade corresponde demasiado ben ó Novoneyra de corenta anos que eu coñecín exactamente en 1971. E se me trabuco non pasa nada, que burradas maiores teño dito. Velaquí o poema tal como se publicou –a primeira vez que eu saiba– en 1981, na edición Xerais d'Os *eidos*. *Libro do Courel* da colección Grandes Mestres; e escoitade con moita atención, pois é sen dúbida ningunha un dos máis belos poemas de Novoneyra:

*Teño amigas sotiles vulgares i estranas
que van dos quince abriles ás pirmeiras canasa.
Eu
que nin inda son meu.*

*Teño amigas tristes e ledas e senlleiras
que eu amo de moitas de todas as maneiras.
Eu
que nin inda son meu.*

E velaquí a versión publicada na edición vasca de 1988, na que cambia ademais a disposición versal:

*Teño amigas sotiles
vulgares i estranas
que van dos quince abriles
ata as primeiras canas.*

*Eu
que nin inda son meu.*

*Teño amigas en coitas
e ledas e senlleiras
ás que eu amo de moitas
de tódalas maneiras.*

*Eu
que nin inda son meu.*

Hai dous cambios que tenden a regularizar a medida cara ó octosílabo, ningún dos dous feliz, e o segundo bastante infeliz porque ademais introduce unha incorrección gramatical. Pero o que realmente resulta penoso é a substitución de teño amigas tristes e ledas e senlleiras por teño amigas en coitas, só pra conseguir unha consonancia simétrica á da primeira estrofa, probablemente casual, pois na edición do 81 a disposición versal eran en versos longos, en vez de curtos coma na do 88. Creo bastante na soberanía do autor sobre os seus versos, e que a derradeira edición na que interveu persoalmente é a que conta; pero neste caso négome a renunciar á versión do 81, e non porque a do 88 non sexa un bon poema, que si o é... que si o sería se non existise esa absoluta maravilla que é a primeira versión.

Decátome agora, escribindo, e dígoo agora, falando, que case nada dixen dos aspectos formais da poesía de Novoneyra, tema dende logo superior ás miñas formas e mesmo impropio da miña idade, na que xa non se poden empezar estudos con tanta duración previsible. Apenas me referín a tres ou catro poemas d'Os eidos, e nada dixen da prodixiosa *Letanía de Galicia*, do *Vietnam Canto*, das secas e duras *Elexías do Courel*, ou desa cousa estraña e en moitos aspectos desconcertante que son os *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas*. Desconcertante sobre todo en canto á forma, polo menos pra min... Insisto na necesidade de analizar profundamente a métrica de Novoneyra, quizabes a máis variada e rica da nosa poesía, e sen dúbida a máis deliberada. Xa non nos queda case tempo, e o pouco que queda vouno gastar da mellor maneira, que é recitándovos un dos grandes poemas de Novoneyra, tanto no sentido da extensión coma no da absoluta beleza, beleza trágica, que case o fai insoporable. Antes falei da *Chanson de Rollant*, do *Cantar de Mio Cid*, e non o fixen a fume de pallas. Neste poema Novoneyra acada a grandeza dos mellores intres deses grandes cantares, e acádao exactamente cos mesmos recursos métricos: unha *laisse* ou tirada monorríma de versos anisosilábicos. E o asasinato de Manuel de Ribadaira non é ocasión de canto inferior á morte de Rulán. En realidade é superior. O poema publicouse por primeira vez en 1976 nunha carpeta de homenaxe a Ramón Cabanillas editada polo meu, polo noso querido amigo Antón Patiño, coruñés e galego de ben.